

Надежда ХРИСТОВА (ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“)

ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ СЪПРУЗИТЕ И МЕЖДУ РОДИТЕЛИ И ДЕЦА СПОРЕД ЦЪРКОВНОТО ПРАВО В БЪЛГАРИЯ И КАТОЛИЧЕСКА ЕВРОПА (XII–XIV ВЕК)

RELATIONS BETWEEN THE SPOUSES AND BETWEEN PARENTS AND CHILDREN ACCORDING TO THE CHURCH LAW IN BULGARIA AND CATHOLIC EUROPE (12TH–14TH CENTURIES)

The aim of this paper is to make clear the stand of the Church in medieval Bulgaria, as belonging to the Orthodox tradition, and in Catholic Europe on the problems of the family relations on the basis of texts from three collections of church law: the *Alphabetical Sintagma* by Mathew Vlastar, the *Decretum Gratiani* and the *Decretales Gregorii IX*.

The analysis of texts from the three mentioned collections shows that most thoroughly the problem of the relations between the spouses is discussed in Gratian's *Decretum*. For the canonist from Bologna it is beyond doubt that according to the God's law man is woman's head just like Christ is the head of the Church. A similar position defends Mathew Vlastar in the *Sintagma* in his comment on the way of betrothing sons and daughters who have not come of age.

In contrast to the *Sintagma* in the collections of Western church law vital interest is shown in the problem of the fulfilment of the marital duties. Proceeding from the importance of the conjugal debt for the prevention of illicit extramarital sexual relations of the marital partners the canonists defend the stand that the spouses have equal rights as far as their mutual marital duties are concerned.

The *Sintagma* and the *Decretales Gregorii IX* deal with such problems as the woman's dos and the wedding gifts, so important from the point of view of the economic relations in the family, as well as the legitimacy of the offspring and their right to inherit.

In spite of the fact that they give prominence to different aspects of family relations the compilers of the three collections have made efforts to lay down basic principles of relations between family members taking up their stand on the Holy Scriptures, the opinions and decrees of holy fathers and church authorities, and the civil law.

Key words: family relations, church law, spouses, conjugal debt, woman's dos, legitimacy of offspring.

Църквата винаги се е отнасяла с особено внимание и отговорност към проблема за отношенията в семейството – между съпрузите и между родители и деца. На тази тема са разсъждавали още апостолите и църковните отци.

Настоящата статия разглежда позициите на Църквата в средновековна България, като принадлежаща към православната традиция, и в католическа Европа

по въпросите на семейните отношения на базата на текстове от три църковно-правни сборника: *Азбучната синтаagma* на Матей Властар, *Декрета на Грациан* и *Декреталите на Григорий IX*.

През 1335 г. византийският монах Матей Властар съставил своята *Азбучна синтаagma*, която била прилагана в България от средата на XIV в. и включвала вече познато и използвано от българското духовенство църковно и светско законодателство. *Синтаagma* се състои от 24 раздела и съдържа основно норми на църковното право, но също и гражданско- и наказателно-правни разпоредби. Светското право е заимствано от Юстиниановото законодателство, от Прохирона¹, познат в славянските страни като Градски закон, който във Византия изместил Еклогата², макар че някои текстове в *Синтаagma* са заимствани и от нея. Старобългарски преводи на *Синтаagma* се съхраняват в библиотеки в Лвов, Санкт Петербург, Хилендар, както и в Рилския манастир (от XV в.), в библиотеката на БАН (от XV в.) и в сбирката на Църковноисторическия и архивен институт при българската патриаршия (от XVI в.)³.

Към 1140 г.⁴ канонистът Грациан⁵ завършил учебника си по каноническо право, озаглавен *Concordia discordantium canonum* („Съгласуване на несъгласувани канони”), който по-късно за краткост започнали да наричат *Decretum* (*Декрет на Грациан*)⁶. Сборникът е компилация от правилата на светите апостоли, на вселенски и поместни събори, от истински и фалшиви папски декретали, от цитати от Библията и от съчиненията на църковни отци, както и от извлечения от пенитенциали, „Корпуса” на Юстиниан и франкски капитуларии⁷, към които са добавени коментарите (*dicta*) на Грациан, който се е опитал да „помири” различните и често противоречащи си решения и постановления по едни и същи въпроси на различни инстанции и да структурира добре обосновани изводи, които да разрешат несъответствията и противоречията. Така той станал автор едновременно на сборник с канони и на първия труд, систематично излагащ каноническото право на Запад (Brundage 1987: 229). Втората част на *Декрета* се състои от 36 казуси (*causae*), разделени на въпроси (*quaestiones*), като казусите 27-36 се наричат още *Tractatus de matrimonio* („Трактат за брака”), тъй като се занимават главно с проблеми, засягащи брака и сексуалните отношения (Landau 2008: 35-38).

Декретът се наложил като общ и универсален правен извор на Католическата църква, макар че тя така и не го признала за официален канонически сборник и го класифицирала като частна компилация (Landau 2008: 22). Това не му попретило с времето да се наложи като стандартен справочник, ползван в папски и епископски канцеларии (Coriden 2004: 18).

За да улесни ползването на информацията във вече съставените сборници с църковно право, които често съдържаха противоречащи си или повтарящи се норми, папа Григорий IX (1227–1241 г.) през 1234 г. се разпоредил всички папски декретали да бъдат събрани в един свод и заповядал новият сборник да бъде използван в църковните учреждения и съдилища, както и в правните факултети на универ-

ситетите в Болоня и Париж като източник на официалното църковно право. Този сборник, съставен и редактиран от известния каталунски канонист Раймундо де Пеняфорт, бил наречен *Decretales Gregorii IX* (*Декретали на Григорий IX*) или *Liber Extra*⁸.

* * *

В своя *Декрет* Грациан защитава мнението, че съпругите трябва да се подчиняват на съпрузите си. Според него, тъй като съпругата не притежава собствена власт, трябва да се подчинява на властта на съпруга си във всичко. В подкрепа на позицията си той цитира разсъжденията на няколко църковни авторитети по въпроса. Грациан се основава на първо място на посланието на ап. Павел до ефесяни и по-точно на думите на апостола, че тъй като „мъжът е глава на жената, както и Христос е глава на църквата” (Еф. 5: 22), всяка жена, която на се подчинява на главата си, е виновна в същото престъпление, в каквото е виновен мъж, който не се подчинява на главата си (т.е. на Христос – б.а.).

По-нататък Грациан цитира Йероним Блажени (ок. 347–420 г.), според когото е „богохулство против Божието слово, презрение и пренебрегване на първата божия заповед и компрометиране на евангелието”, когато християнка, противно на вярата и на природния закон, желае да заповядва на мъжа, на когото е законно подчинена. Йероним отбелязва, че дори съпругите на езичниците служат на съпрузите си според обичайното право (Gratian, C. 33 q. 5 p. 4 c. 15, col. 1255)⁹.

Според друг голям авторитет по въпросите на брака, на когото се позовава Грациан – Августин Блажени (354–430 г.), който от своя страна също се основава на ап. Павел и по-точно на неговото послание до колоссяните, съществува естествен ред в човешките дела, такъв, че съпругите се подчиняват на съпрузите си и децата на родителите си, защото е справедливо по-нискостоящият да служи на по-висшестоящия (Gratian, C. 33, q. 5 p. 4 c. 12, col. 1254).

Черпейки основания от други части от посланията на ап. Павел до колоссяни и коринтяни, Грациан обобщава, че е подобаващо жената да бъде подчинена на властта на съпруга си и да не притежава независима власт. Тя не трябва да го поучава, да свидетелства срещу него или да го съди (Gratian, C. 33 q. 5 p. 4 c. 17, col. 1255). Затова, както пише цитираният от автора на *Декрета* Исидор Севилски (560–636 г.), жените са забулвани, когато се омъжват, за да им се покаже, че винаги трябва да бъдат скромни и покорни на съпрузите си (Gratian, C. 30 q. 5 p. 2 c. 7, col. 1106).

Това мнение не пречи на Грациан да смята мъжете и жените за равноправни в техните съпругески задължения. Той цитира решение на Втория събор в Арл (451 г.), според което покаяние не трябва да бъде налагано на женени без взаимното им съгласие (Gratian, C. 33 q. 4 p. 4 c. 13, 1250). Познавайки добре казаното от ап. Павел относно издължаването на съпругеския дълг (I Кор. 7: 3-5), участниците в събора не са могли да постановят друго, тъй като покаянието на единия брачен

партньор би означавало въздържание от брачен секс и за двамата. Следователно онзи от съпрузите, на когото не предстои покаяние, трябва да приеме наказанието на партньора си и да е готов да се въздържа като него.

Грациан се спира и на друг проблем, който би могъл да възникне между съпрузите, а именно даването на клетва за целомъдрие от единия от двамата, което би могло да означава продължаване на съпругеския живот в сексуално въздържание или оттегляне в манастир. *Според болонския канонист* не е законно единият брачен партньор да се отдели и да се моли без съгласието на другия. Съпругът не може да даде клетва за целомъдрен живот без съгласието на съпругата си и обратно (Gratian, C. 27 q. 2 p. 2 Palea. c. 18, col. 1066-1067). Нито единият от двойката не може да стане послушник, докато другият остава в света, тъй като двамата са станали една плът чрез брачно сношение (Gratian, C. 27 q. 2 p. 2 c. 21, 1068–1069).

Грациан пояснява, че ако женен мъж пожелае да стане послушник в манастир, той не може да бъде приет, докато първо не бъде освободен за посвещаване на целомъдрен живот от страна на съпругата му. Защото, ако тя се омъжи за друг, докато той е жив, поради невъздържаност, без съмнение ще стане прелюбодейка. А Бог не би приел посвещаването на мъжа, ако то е последвано от превръщането на брачната връзка в проституция. Само напуснали света и заедно посветили се на целомъдрие те ще последват Христос, без да изпаднат в грях (Gratian, C. 27 q. 2 p. 2 c. 22, col. 1069).

Основавайки се на Августин Блажени Грациан уточнява, че ако някой се отдаде на въздържание без съгласието на съпругата си, ѝ дава разрешение да блудства и нейният грях ще бъде приписан на неговото въздържание (Gratian, C. 27 q. 2 p. 2 c. 24, col. 1070). И папа Николай I (858–867 г.), когото авторът на *Декрета* цитира, смята, че е незаконно да бъде приета клетвата за целомъдрие на съпруга, освен ако съпругът ѝ не избере същия живот (Gratian, C. 27 q. 2 p. 2 c. 26, col. 1070).

Грациан заключава, че женените не могат да обещаят целомъдрие пред Бог, ако между тях не съществува взаимно съгласие за това (Gratian, C. 27 q. 2 p. 2 c. 28, col. 1071). Защото, както отбелязва и Августин Блажени, съпругът не трябва да признава клетвата за целомъдрие, направена от съпругата му без неговото съгласие, но не може да отмени такава клетва, ако е дал съгласието си за това (Gratian, C. 33 q. 5 p. 1 c. 4, col. 1251–1252).

Изхождайки от твърдението, че съпругът е глава на съпругата си, авторът на *Декрета* изказва мнението, че съпругата не може да даде клетва за въздържание или за посвещаване на Бог, освен ако съпругът ѝ не се съгласи с това, което тя е обещала. Нито пък тя може да спази клетвата си, ако съпругът ѝ го забранява (Gratian, C. 33 q. 5 p. 4 c. 18, col. 1255).

Грациан обаче обобщава, че без съгласието на другия нито един от двамата не може да даде клетва за целомъдрие, която да не бъде отхвърлена впоследствие (Gratian, C. 33 q. 5 p. 4 c. 18, col. 1255). Нещо повече, цитирайки папа

Александър II (1061–1073 г.), той изразява мнението, че мъжът не може да принуди съпругата си да се съгласи той да даде клетва за целомъдрие. Съпругът не може да постъпи в манастир или да спазва целомъдрие без да получи съгласието на съпругата си, и то не чрез насилие, а по нейна свободна воля, както повеляват отците (Gratian, C. 33 q. 5 p. 1 c. 2, col. 1250-1251). А според решение на събор в Компьен и жена, която е сложила воала на главата си (т.е. се е оттеглила в манастир – б.а.) без разрешението на съпруга си, трябва да се върне към брака си, ако съпругът ѝ го желае (Gratian, C. 33 q. 5 p. 1 c. 3, col. 1251).

Грациан е категоричен, че и двамата партньори имат еднакви права да изискват издължаването на съпружеския дълг. Той цитира ап. Павел, който се обръща към коринтяни с думите: „...за да се избягва блудството, нека всеки си има своя жена, и всяка жена да си има свой мъж” (I Кор. 7: 2). Брачните партньори си дължат един на друг съпружеския дълг и не могат да откажат изпълнението му, защото и апостолът е казал: „Недейте се лишава един от други, освен по съгласие за някое време, за да пребъдвате в пост и молитва; след това бъдете си пак заедно, за да ви не изкушава сатаната, поради вашето невъздържане” (I Кор. 7: 5). Канонистът коментира, че след като апостолът предупреждава брачните партньори да подновят нормалните си отношения поради опасност от разпуснатост, явно плътското сношение не е било заповядано само за зачеването на деца (Gratian, C. 32 q. 2 p. 2, col. 1120). С него се избягва прелюбодейното поведение и за Грациан то е важна част от брачните отношения.

Въпрос, на който се спират разглежданите църковно-правни сборници, са и имуществените отношения между съпрузите. В *Синтагмата* на Матей Властар е отделено внимание на проблема за зестрата на жената. Съгласно текст, основаващ се на гражданските закони, зестрата се оставя на съхранение от мъжа и ако умрат животни или ако жената износи дрехата си, той плаща цената им. Жената получава поколението на робите си, а приплода на добитъка получава мъжът.

Когато мъжът се окаже несъстоятелен в сключения брак, жената може да задържи негово имущество заради своята зестра с предимство пред всеки заемодател или приел имущество на мъжа в залог. Жената обаче не може да отчуждава това имущество, което тя само владее, защото е длъжна от него да изхранва себе си и децата си.

Жената не е обвързана със задълженията на съпруга си, дори и да е поръчителствала за него; имуществото на жената не постъпва в хазната и в този случай, когато мъжът бъде лишен от правото да притежава състояние; и друго имущество, което тя притежава освен зестрата си, не подлежи на използване за изпълняване на държавните повинности на мъжа. Дори и беден, мъжът отговаря за целостта на зестрата на жена си (Синтагма, P.20, с. 385)¹⁰.

Докато в *Синтагмата* акцентът е поставен върху запазването на зестрата на съпругата, на Запад, в *Liber Extra* е разгледан въпросът за съдбата на зестрата и брачните дарове при евентуален развод. Събор във Вормс, чиито решения са

цитирани в сборника, е постановил цялата зестра, която е получена в сватбения ден, да бъде върната на жената, разделила се със съпруга си поради законни причини (Decretales, C. 1, X, IV, 20, col. 725)¹¹.

Папа Урбан III (1185–1187 г.), също цитиран в *Liber Extra*, е на мнение, че разтрогването на брака изисква мъжът да върне зестрата и да раздели имуществото, което двамата притежават съвместно (Decretales, C. 2, X, IV, 20, col. 725).

Все пак, според папа Григорий IX, съпруг, призован на дело за зестра, не трябва да бъде лишен от нея напълно, ако е на границата на нищетата. Нито пък трябва да бъде задължен да даде пълна компенсация свръх собствените си средства. По-скоро следва да бъде отсъдено да му бъде прехвърлена зестрата и той да се закълне да я върне по-късно. Ако това обещание не е достатъчно да предотврати пълното разпиляване на зестрата, тя трябва да бъде „предадена на търговец, така че мъжът да може да понесе товара на брака с честен доход” (Decretales, C. 7, X, IV, 20, col. 729-730).

Папата продължава с разясненията си, като отбелязва, че брачен дар между съпрузи, който прави единия по-богат, а другия по-беден, не обвързва, освен ако не е потвърден при смъртта на дарителя. Това задължение е невалидно, ако мълчаливо или изрично е било анулирано от дарителя или ако онзи, който е получил дара, плати дълга си към природата, като умре първи.

Ако бракът е разтрогнат, както зестрата се връща на жената, така и брачните дарове се връщат на мъжа, освен ако няма противоположен обичай. Ако има споразумение относно приходите, реализирани от брачния дар или зестрата, това може да стане причина нещо друго да бъде направено (Decretales, C. 8, X, IV, 20, col. 730).

В *Декрета* Грациан се спира и на въпроса за убийството на брачен партньор. Той цитира папа Пий, според когото който убие съпругата си без основателна причина или без някакво доказателство и вземе друга, трябва да се подложи на публично покаяние. Ако той е твърдоглав и непокорен пред своя епископ, следва да остане анатемосан, докато не отстъпи (Gratian, C. 33 q. 2 p. 3 c. 7, col. 1152).

По-нататък Грациан се основава на мнението на Августин Блажени, който е категоричен, че е по-добре да се вземе друга съпруга, докато първата е още жива, отколкото да се пролива човешка кръв. Съгласно Христовия закон незаконно е както да убиеш прелюбодейка, така и да вземеш друга жена, докато тя е още жива. Никой не може да извърши което и да е било от двете и едно незаконно действие не може да бъде извършено вместо друго незаконно действие (Gratian, C. 33 q. 2 p. 3 c. 9, col. 1154).

Въпреки възможността при доказана вина на съпругата мъжът да има право да я убие – възможност, която се загатва в постановеното от папа Пий, Грациан явно приема мнението на Августин Блажени, който, основавайки се на християнския морал, не приема за законно убийството на прелюбодейка.

Отношенията родители-деца са обект на по сериозно внимание в два от разглежданите сборници с църковно право – *Синтагмата* на Матей Властар и *Liber Extra* на Григорий IX.

В *Синтагмата* семейната йерархия, такава, каквато тя трябва да бъде според източните църковни авторитети, косвено е изяснена по повод на сгодяването на ненавършили пълнолетие потомци. Матей Властар изразява мнението, че съгласие за годеж дават както онези, които се съчетават, така и техните родители. Дори и децата да се съгласят да се лишат от родителското си наследство, само и само да изпълнят своята воля, а не родителската, според Властар желанията им не трябва да имат сила, защото законите по всякакъв начин препятстват стремежите на юношите към собственото им падение и погибел. Когато мненията на родителите относно избора на брачен партньор се различават, тогава за съставителя на *Синтагмата* няма съмнение, че сила трябва да има мнението на бащата; а когато не е съгласно подвластно лице, годеж не се прави от негово име (*Синтагма*, G.15, с. 157). Така волята на бащата, без да се абсолютизира силата ѝ, е определяща за такова важно решение в живота на семейството като определянето на бъдещия брачен партньор на сина или дъщерята, недостигнали пълнолетие.

В *Синтагмата* е изяснен въпросът за наследствените права на родените от извънбрачна връзка деца. Според гражданския закон, на който се основава съставителят на сборника, родените от блудство наследяват не само майката, но и роднините по майка, а те пък наследяват тях. А жена със знатен произход, която има законни деца и такива, които са родени от блудство, нищо не може да даде на родените от блудство нито докато е жива, нито на смъртния си одър. На родения от блудство не подобава да наследи роднините си по баща, защото обикновено казват, че такъв няма баща, а наследява майка си и едноутробните си братя (*Синтагма*, P.17, с. 384).

В *Liber Extra* също е изяснен въпросът за законността на потомството. Според папа Александър III (1159–1181 г.) дете, родено от двама неженени индивиди, става законно чрез последвалия брак на родителите му, дори и що се отнася до наследството (*Decretales*, C. 1, X, IV, 17, col. 709–710).

Папа Григорий IX смята за незаконно родено онова дете, което жена зачева при прелюбодеяние, докато съпругът ѝ е жив, или от друг мъж, след като съпругът ѝ е мъртъв (*Decretales*, C. 4, X, IV, 17, col. 712). Ако пък докато съпругата му е била жива, мъж познае друга жена и има потомство от нея, детето ще е незаконно родено, дори и ако след смъртта на съпругата си той вземе в брак тази друга жена. Това дете трябва да бъде лишено от наследство, особено ако мъжът или жената са били замесени в смъртта на първата съпруга, тъй като тогава те не могат да сключат законен брак помежду си (*Decretales*, C. 6, X, IV, 17, col. 712).

Григорий IX съветва, ако някой е роден от таен брак, по-късно одобрен от Църквата, да бъде обявен за законен син и наследник (*Decretales*, C. 9, X, IV, 17, col. 713).

Според папата, когато брак, сключен пред Църквата, бъде разтрогнат, децата, родени или заченати преди решението, са законни. Те трябва да имат правото да наследят имуществото на родителите си и да бъдат издържани от средства, осигурени от тях (Decretales, C. 2, X, IV, 17, col. 710).

Григорий IX смята, че ако жена, разделена с присъда от първия си съпруг, сключи брак с втори, докато първият е жив, потомството, което тя има от втория, е легитимно (Decretales, C. 8, X, IV, 17, col. 712-713). И ако женен мъж, без да знае, че първата му съпруга е жива, сключи брак с втора пред Църквата, потомството им е легитимно (Decretales, C. 14, X, IV, 17, col. 715).

В *Азбучната синтагма* е засегнат и един интересен казус – неволното убийство на дете от родителите му. Матей Властар коментира задушаването на младенци, спящи през нощта между родителите си, „поради небрежността им или вследствие на опиянение, или на препълнено от пресищане чрево“. Ако такива родители спазват седемгодишния срок на покаяние, определен от правило 23 на Анкирския събор (314 г.), през което време трябва да се отдават на пост и колено-преклонно умилостивяване на Бог, „и с плач и даване на милостиня съкращават определеното време“, могат да заслужат снизхождение, защото са претърпели непоправима беда (Синтагма, F.8, с. 430-431).

Направеният анализ на текстове от трите разгледани сборника показва, че най-обстойно проблемът за отношенията между съпрузите е дискутиран от Грациан в неговия *Декрет*. Болонският канонист коментира въпроса за йерархията в семейството, като се основава на Свещеното писание и на църковни авторитети. За него без съмнение божият закон поставя мъжа за глава на жената, така, както Христос е глава на Църквата. Жената трябва да се подчинява на съпруга си, а децата трябва да се подчиняват на родителите си. Подобна позиция защитава и Матей Властар в своята *Синтагма*, без да си поставя конкретната задача да изясни отношенията между съпрузите, а коментирайки реда за сгодяване на ненавършили пълнолетие синове и дъщери.

За разлика от *Синтагмата* в сборниците със западно църковно право е демонстриран жив интерес към проблема за изпълнението на съпругеските задължения, като позицията на съставителите се основава на наставленията на ап. Павел относно взаимното издължаване на съпругеския дълг. Изхождайки от ролята на последния за предотвратяване на непозволени извънбрачни сексуални контакти на брачните партньори, те защитават мнението, че съпрузите имат равни права що се отнася до взаимните съпругески задължения.

Синтагмата и *Декреталите на Григорий IX* се занимават с важния от гледна точка на икономическите отношения в семейството проблем за зестрата и брачните дарове: опазването им като имущество в рамките на домакинството (в *Синтагмата*) и поделянето им между съпрузите след законен развод (в *Декреталите*). Същите два сборника се спират и на въпроса за законността на потомството и правата му за наследяване.

Въпреки акцентирането върху различни аспекти на семейните отношения, съставителите и на трите сборника са положили усилия да структурират основни принципи, които трябва да ръководят взаимоотношения между членовете на семейството, основавайки се на Свещеното писание, на мненията на църковни авторитети и гражданските закони (римско и византийско право).

БЕЛЕЖКИ

¹ Прохирон (879 г.) е кратко изложение на законите, предназначено за съдиите, което включва норми на гражданското, наказателното, процесуалното и църковното право. Издаден е от името на император Василий I и неговите синове и съимператори Константин и Льв. Макар и изграден на основата на Институциите на Юстиниан, той съществено се отклонява от Кодекса на Юстиниан.

² Пълното заглавие на този сборник със закони е „Избор на законите в кратко извършен от Льв и Константин, мъдрите и благочестиви наши царе, от Институциите, Дигестите, Кодекса и Новелите на великия Юстиниан, разпореждания и поправка в по-човеколюбив смисъл, обнародван в месец март, индикт IX, на година от създаване на света 6248”. Еклогата била създадена във Византия по времето на императорите иконоборци през 726 г. Сборникът съдържа обширен увод и 18 титули, състоящи се от отделни статии. В титулите се разглеждат законоположения из областта на семейното, наследственото, договорното, наказателното и процесуалното право. Еклогата станала изключително популярна и намерила приложение и извън Византия.

³ Относно Синтагмата и нейните старобългарски преписи вж. по-подробно в: Андреев 1955: 296 сл.; Андреев 1993: 35–37; Райкова 2001: 188; Петрова 2001: 95; Петрова 2005: 41, 52.

⁴ Относно датата на съставянето на Декрета на Грациан вж. Landau 2008: 24–25.

⁵ Относно личността на Грациан вж. Noonan 1979: 145–172; Kuttner 1988: 3–26; Landau 2008: 23–24.

⁶ Относно печатните издания на Декрета вж. Landau 2008: 49–52.

⁷ Така например в частта от Декрета на Грациан, която се отнася до брака, болонският канонист се позовава 83 пъти на авторитета на папи, 55 пъти на мнението на епископи, 47 пъти на решенията на събори, 12 пъти на позициите на теолози, които не са папи или епископи, 2 пъти на закони от кодекси с гражданско право и няколко пъти на разума. – Вж. Decker 1972: 63. При съставянето на Декрета Грациан е използвал много източници като например поранни канонически сборници на Иво от Шаргър и Анселм от Лука. – Вж. Landau 2008: 31–32.

⁸ Вещност сборникът на папа Григорий IX бил съставен на основата на петте най-широко използвани сборници по това време, т.нар. *Quinque compilationes antiquae*. Около 1191 г. Бернард от Павия (Bernardus Papiensis; † 1213 г.), канонист, епископ на Павия, съставил систематичен и аналитичен сборник, наречен *Breviarium extravagantium* (по-късно получил наименованието *Compilatio Prima*), който скоро станал стандартен учебник, допълващ Декрета на Грациан. През 1210 г. папа Инокентий III наговорил кардинал Пиетро да Беневенто (Petrus Collivacinus) да събере собствените му декретали и скоро този сборник бил публикуван като официален учебник за правните факултети под заглавието *Compilatio Tertia*. Друг сборник, изготвен от Джон от Уелс (Johannes Walensis), който също станал учебник,

бил наречен *Compilatio Secunda*. Скоро след 1215 г. Йоханес Тевтоникус († 1252 г.), монах доминиканец, съставил *Compilatio Quarta*, който включвал декрети от последните шест години от понтификата на папа Инокентий III и решенията на Четвъртия Латерански събор. Още един официален сборник бил изготвен от известния болонски професор по право Танкреди да Болоня († 1234/1236 г.) по искане на папа Хонорий III. Този сборник бил наречен *Compilatio Quinta* и съдържал главно декрети на Хонорий III. – Вж. Brungage 1987: 326-327. Относно Декреталите на Григорий IX вж.: Schulte 1956: 3-25; Kuttner 1982: 65-80. Текстовете от *Liber Extra* цитираме по Corpus iuris canonici. Ed. E. Friedberg. Vol. II. Graz, 1959, pp. 1-928.

⁹ Текстовете от Декрета на Грациан цитираме по Decretum Magistri Gratiani. Corpus iuris canonici. Pars prior. Ed. Aemilius Friedberg. Lipsiae, 1879.

¹⁰ Текстовете от Азбучната синтагма на Матей Властар цитираме по: Властарь, Матфей. Алфавитная синтагма Матфея Властаря. Москва, 1892. Пер. Н. Ильинского. Репринт (с перенабором). Москва, 1996.

¹¹ Текстовете от *Liber Extra* цитираме по Corpus iuris canonici. Ed. E. Friedberg. Vol. II. Graz, 1959, pp. 1-928.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Синтагма: Властарь, Матфей. Алфавитная синтагма Матфея Властаря. Москва, 1892. Пер. Н. Ильинского. Репринт (с перенабором). Москва, 1996.

Decretales: Corpus iuris canonici. Ed. E. Friedberg. Vol. II. Graz, 1959.

Gratian: Decretum Magistri Gratiani. Corpus iuris canonici. Pars prior. Ed. Aemilius Friedberg. Lipsiae, 1879.

Андреев 1955: Андреев, М. Един непроучен препис на Синтагмата на Матей Властар. – Известия на Правния институт. Т. 1-2.

Андреев 1993: Андреев, М., Ф. Милкова. История на българската феодална държава и право. Софи-Р.

Петрова 2001: Петрова, Г. Български средновековни правни паметници. – Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски”. Право, т. 2, кн. 7.

Петрова 2005: Петрова, Г. Църква и църковно право в средновековна България. София.

Райкова 2001: Райкова, М. Нови данни за Синтагмата на Матей Властар в български превод (Ръкопис №1411 от Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий”). – В: Кирило-Методиевски студии, кн. 14.

Brungage 1987: Brungage, J. Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe. Chicago and London.

Coriden 2004: Coriden, J. A. An Introduction to Canon Law. Paulist Press.

Decker 1972: Decker, R. G. Institutional Authority versus Personal Responsibility in the Marriage Sections of Gratian’s *A Concordance of Discordant Canons*. – The Jurist, vol. XXXII.

Kuttner 1982: Kuttner, S. Raymond of Penyafort as editor: The “decretales” and “constitutiones” of Gregory IX. – *BMCL*, 1982, 12.

Kuttner 1988: Kuttner, S. Research on Gratian: Acta and Agenda. – In: Proceedings of the Seventh International Congress of Medieval Canon Law, Cambridge, 1984, ed. P. Linehan. Vatican city, Monumenta Iuris Canonici, Series C, 8.

Landau 2008: Landau, P. Gratian and the Decretum Gratiani. – In: The History of Medieval Canon Law in the Classical Period, 1140–1234: from Gratian to the Decretals of Pope Gregory IX. Ed. by W. Hartmann, K. Pennington. CUA Press.

Noonan 1979: Noonan, J. T. Gratian Slept Here: The Changing Identity of the Father of the Systematic Study of Canon Law. – Traditio, No35.

Schulte 1956: Schulte, J. F. von. Die Geschichte der Quellen und Literatur des kanonischen Rechts bis auf die Gegenwart. Bd. 2. Graz.